

'שר הטבעות' וטבעת הזהב – מיתוס, נפש ומציאות – כפל הפנים של טבעת הזהב

וכוחות הרוע

רות נצר

העלאתו לאקרנים של 'שר הטבעות' של טולקין מפגישה אותנו עם ספור דמיוני וחביב לכאורה. אבל בתשתיתו רובץ איום אפל וטורד מנוחה, ששייך אולי יותר מתמיד לימינו אלה. הכל מתחיל בתשוקה לטבעת הזהב. והרי באגדות רבות מסופר על טבעת קסמים. טבעת הזהב, ביצירתו של טולקין, מזכה את בעליה בחיי אלמוות. הוא גם זוכה להיות בלתי נראה. אלה איכויות-העל שהטבעת מעניקה. אולם מתברר שהטבעת משתלטת, משעבדת ופוגעת לרעה במחזיק בה. אריכות הימים הופכת למעמסת יתר ומצוקה. תכונת הבלתי נראה הופכת את קיומו העצמי של העונד אותה לקלוש ובלתי ממשי. ובעיקר – איכויותיו החיוביות – חוזק, כוח רצון וכנות – נבלעות על ידי כוחות האופל. כי הטבעת נוצרה על ידי הכוח האפל, ונועדה להרע. יש לה קיום אוטונומי, והיא אף נמשכת לשוב אל כוחות הרוע שיצרו אותה. טבעת נושאת בה את המשמעות הסמלית של המעגל, כרצף המשכי אינסופי ושלם. לכן היא מסמלת שלמות ונצחיות. טבעת גם מסמלת ברית מחויבות, כמו טבעת נישואין. אבל טבעת מסמלת גם כוח ושליטה, כמו טבעת המלכים. כשטבעת עשויה זהב, מתעצמת משמעותה הערכית, שכן הזהב מסמל שלמות עליונה. אולם בספור של טולקין שולטים ההבטים השליליים של הטבעת: האינסופיות המעגלית של הטבעת מתורגמת לחיים אינסופיים שכרוכים בסבל. הכוח והשליטה, שהם מרכיבים חשובים בתודעה האנושית מתורגמים לכוחנות ושתלטנות טוטלית. האיכויות הפנים-נפשיות של שלמות רוחנית, ושל כוח ושליטה פנימיים – כלל לא מתקיימים כאן.

אכן, כל אלמנט בחיי האדם ובנפשו (כל ארכיטיפ) הוא כפול פנים. בצד המרכיב החיובי יש לכלל ארכיטיפ גם הבט שלילי שעלול להשתלט על נפשנו, אם לא נשגיח על עצמנו במודעות

מתמדת. אפשר לומר על טבעת הזהב מה שרוברטו קאלאסו כותב, בספרו על המיתולוגיה היוונית ('נישואי קדמוס והרמוניה'. בתרגומו של אלון אלטרס), על שלמותו של הכתר, שהיא "השלמות המכילה בקרבה את התרמית". הטבעת יכולה להיות מתנה יקרת ערך, אולם היא עלולה גם להיות, כמו אצל טולקין, - ושוב בניסוחו של קאלאסו – "מתנת אלים מורעלת". במיתוסים רבים יש נסיון להשיג חיי אלמוות: נסיון שווא. אולם בסיפור 'בן האלמוות' של בורחס (בספרו 'האלף', בתרגום יורם בורנובסקי) נמצא הנהר הנסתר המטהר את בני האדם מן המוות. הגבור מגיע אל קרית בני האלמוות הנעלמה שבקצה העולם, ומוצא ארמון-מבוך מסויט ללא מוצא, וסביב אותו מבוך גרים בני האלמוות שאינם אלא יצורים פרימיטיביים. חיי האלמוות מוליכים, אפוא, אל הכאוס והפרימיטיבי. וכל זה, לפי בורחס, משום שהחיפוש אחר אלמוות כחיי נצח (במובן הקונרטי) פוגם במהות הקיום האנושי. כי רק המוות הצפוי הוא שעושה את בני האדם וכל רגע בחייהם, לחד-פעמיים "יקרי ערך ומעוררי חמלה". אכן, אלמוות כזה, כמו האלמוות ב'שר הטבעות' הוא מתנת אלים מורעלת. כיוון אחר מצוי במיתוס האלכימי, אשר בו המאווים לחיי אלמוות הותמרו לחיפוש היסוד האלמותי-נצחי-רוחני בנפש האדם. ואילו אצל טולקין, כמו אצל בורחס, מתממשים המאווים הקונקרטיים לחיי אלמוות. ענינה של טבעת הכוח הוא אפוא הגשמת המאווים הקונקרטיים. ואמנם, בכל פעם שנאחזים באוביקט קונקרטי (כאן זו טבעת הזהב) כמקור בלעדי לספוק המאווים, ובמיוחד למאוי האגו והצל – כמו כוח, שליטה, כבוד, עושר – אורבת סכנה של החמצת היעד של הגשמת הערכיות הרוחנית, שהיא האיווי האמיתי של הנפש (והרי כך גורסות רוב המיתולוגיות-דתות-תורות-תאוריות של מחפשי הדרך לדורותיהם). והרי ערכים ושלמות פנימית הם מה שטבעת זהב מסמלת מלכתחילה. אולם הטבעת שמכילה בה אפשרויות חיוביות ושליליות, נוצרה כאן על ידי שר האופל הנורא שבממלכתו "הצל לא נרדם". לכן מעגל הטבעת כאן אינו מסמל, ואינו מאפשר, את שלמותו המקודשת של המעגל הנפשי הממוקד (העצמי) של מי שנושא את הטבעת, אלא את המעגליות החוזרת על עצמה, שתקועה בכוחות ראשוניים-רגרסיביים (האיד והצל) ללא התפתחות מתוכם, ואת הריכוזיות הכוחנית. מי שיוכל להציל את האנושות הוא פרודו, הנער משבט ההוביט. את המשימה מלווה מורה הדרך, שהוא דמות 'החכם הזקן' – הקוסם גאנדאלף. כמו מרלין באגדת המלך ארתור, הוא מגלם את דמותו של הרמס, השליח האלוהי מהמיתולוגיה היוונית, המסייע לגבורים במשימתם. גאנדאלף יודע שאין דרך להינצל מכוחות הרוע, ולכן יש להשמיד את הטבעת,

כשישיבו אותה לכור בו הותכה. כי אסור שהכוחות הכל-יכולים יהיו בידיו של זה המופעל כולו בידי כוחות האופל. זה שהוא עצמו קרוי שר הצל הגדול. אסור שהכוחות הגדולים יהיו בידי הבלתי ראויים.

המאבק בין כוחות הרע והטוב, בין כוחות הצל והכוחות הערכיים, המתחרים ביניהם, מי יכוון את האדם, ומי ישלוט בו – הוא מאבק נצחי מיתי. המאבק על האוביקט יקר הערך מוכר כבר מהמיתוס ההודי הקדום, אשר מספר לנו על מאבקם של האלים והשדים על מיכל השיקוי היקר, הוא ה'סומה'. וכבר אנו רואים שבספור של טולקין, שהוא כעין מיתוס חדש של זמננו – ואכן המיתוס חייב להתחדש ולהתאים לבטא ולשרת את צרכי הזמן – מהדהדים מוטיבים ממיתוסים קדומים. ההדהוד מתקיים הן בדמיון המוטיבים והן מהעדרם או היפוכם. את טבעת הזהב, ושימושיה השליליים, פוגשים כבר במיתוסים הנורדיים והגרמנים הקדומים. שם, בוואריאציות שונות, הטבעת שמורה על ידי דרקון, היא מעניקה חיי אלמוות או כושר הכפלת עושר. הגמד הרע מטיל עליה קללה שתביא רע על כל נושאה, ולגבור (זיגפריד) התפקיד להרוג את הדרקון ששומר עליה. במיתוס הגרמני של טבעת הנבלונגים, הגמד מעצב טבעת מזהב שנמצא בתוך מי הריין. עוצמת הטבעת מאפשרת לו לשעבד את אחיו למען תאוות הבצע שלו, שררה, שוד ורצח. בסופו של דבר, הטבעת מושבת אל מי הריין. נראה שאלה המקורות העיקריים למיתוס של טולקין.

והנה, מסעו של פרודו מזכיר לנו, על דרך ההיפוך, את המיתוס הקלטי-נוצרי של מסע הקווסט (החיפוש אחר הגביע הקדוש) של אבירי המלך ארתור. פרודו וחבריו הנלווים אליו, מקיימים את אחוות הלוחמים שדומה לאחוות אבירי השלחן העגול של המלך ארתור (האם מעגל הטבעת לא מזכיר, על דרך ההיפוך את השלחן העגול של המלך ארתור?). הם יוצאים למסע הצלה של האנושות, מצוידים באמונה וערכים בשליחותם. אולם בניגוד למסע הקווסט, אין מגמתם למצוא את הגביע הקדוש שיביא מרפא, שלמות וגאולה רוחנית, אלא מגמתם להשמיד את החפץ רב הערך. ב'שר הטבעות' החפץ רב הערך, שהוא הטבעת, אינו בעל תוקף רוחני-מקודש, כמו הגביע, אלא חפץ ממלא מאווים חומרניים (אלמוות וכוח. מעניין: כמה קרובות המלים אלמוות ואלימות). האמונה הדתית של דורות עברו והחפוש אחר משמעות רוחנית גבוהה, שהתגלמו בגביע הקדוש ובטבעת הזהב, אינה קיימת כאן. אולם במקום הערך האלוהי כשלעצמו מוצבים כאן הערך של האחוה האנושית והאמונה במחויבות להצלת האנושות, והם המעניקים לפרודו ואנשיו את הנחישות למשימה.

טולקין יודע שלא תמיד הצפרדע המכוער ימשה מן המיים את האוביקט המוזהב כדי להשיבו לעלמתו (זה מה שקורה באגדה על הנסיך הצפרדע, שהשיב לנסיכה את כדור הזהב, והוא הפך לנסיך כשהנסיכה נשקה לו). פעמים רבות הצפרדע רוצה את האוביקט המוזהב לעצמו. הוא יחמיץ את האפשרות להפוך לנסיך. הוא לעולם ישאר צפרדע. אכן טבעת הזהב נמצאה במים. וההוביט שמצא אותה (בילבו) טען לבעלות גמורה על הטבעת. אז מתברר שאמונת הבעלות על החפץ היקר היא עצמה עדות שהטבעת משחיתה אותו. הוא גם זוקף לזכותו את אריכות הימים ולא מייחס אותה לטבעת. אבל הכוחות הגדולים הם מעבר לבעלותו של האדם. הם רק הופקדו בידיו לזמן שאול. כל מה שיש לאדם הוענק לו לזמן שאול. הכל בא מן המים וישוב למים: מי הנפש הכלל-אנושית שהיתה עוד בטרם נהיה כל יחיד. הנה כך כותב פילון האלכסנדרוני, הפילוסוף היהודי בן המאה הראשונה לספירה: "והנשמה – מאין באה ואנה תלך ועד מתי תשהה אצלנו?... ואימתי קנינו אותה?... יותר משאנו שולטים הננו נשלטים ויותר משאנו מכירים אנו מופרים: כי היא יודעת אותנו... והכל האם קניני הוא?... והאומנם קניני הוא הדבור?... וכן לגבי התחושה לא אמצא אני אדון, אלא עבד אני לה ההולך בכל אשר תובילני היא... אכן מכל האמור מתחייבת המסקנה שמשתמשים אנו בדברים לא לנו ושלא קנינו לעצמנו לא תהילה, לא עושר, לא כבוד, לא שררה, לא כל מה שלגוף או לנפש, ואף לא את החיים עצמם, ואם יודעים אנו

שרק שימושם ניתן לנו, ננהג בהם כובד ראש כיוון שלא לזהים הם!"¹. זו הסיבה שבמיתוס של הגביע הקדוש, המלך מקבל את החרב היקרה ואת הגביע כמתנה זמנית שנועדה לסייע לו בהגשמת התהליך הרוחני-ההתפתחותי. לאחר שהמלך ארתור סיים את מאבקו למען איחוד הממלכה הוא משיב את חרבו למים. גם הגביע חוזר למרומים לאחר שמילא את משימתו לרפא את המלך. ואילו אצל טולקין הטבעת חייבת לחזור לכור מחצבתה כדי להשמיד אותה, משום שאין יודעים להשתמש בה נכון, האם האנושות לא מחמיצה את האיכויות יקרות הערך שהוענקו לה מתוך מאווי כוחנות ושליטה? יתירה מזו, יש להשמיד את הטבעת משום שעוצמת הרע גדולה מכוח אנוש. והרי הטבעת חושלה על ידי שר האופל עצמו.

בדורות הקודמים ידעו מיסטיקאים ומאגיקונים לדורותיהם (כגון המקובלים, חכמי האלכימיה, ואחרים) שאין לגלות את סודותיהם לאדם שאינו ראוי, פן ישתמש בהם לרעה (הרי אפילו בכוחות רוחניים ניתן להשתמש לרעה). היום יודעים זאת שומרי סודות האטום. ב'שר הטבעות' חפצים להשתלט על הטבעת האנשים שאינם ראויים, שנשלטים על ידי כוחות הרוע, ומגמתם

הגשמת הרוע.

הספור על טבעת הכוח והעוצמה הוא אזהרה כנגד מאווי היתר של האדם שאינו מוכן להסתפק במגבלות קיומו, והוא שואף לחיים אינסופיים ולכוח אינסופי. בסופו של דבר אותו כוח משתלט עליו ומאיים להרוס אותו. אי אפשר שלא לראות את האנלוגיה בין ההתרחשויות הרוח האסון של המאה העשרים כשהפאשיזם והנאציזם פעלו להשמיד את האנושות והאנושיות. וכן נראות כאן הסכנות האפשריות בניצול כוחות-העל של האטום למטרות השמדה. כל אלה כבר קיבלו ביטוי באגדת הגולם (מהמאה ה-16) שהיוותה אזהרה כנגד שימוש בכוחות-העל היצירתיים של האדם. כי הגולם קם על יוצרו. וכמו את טבעת הזהב, גם את הגולם יש להשיב למקור (הגולם ישוב לעפר. הטבעת למים. החרב לאש. הגביע לאוויר), כדי לנטרל את כוחו, וכדי שבני אדם לא ישתמשו לרעה בכוחות הצל הגלמיים שבהם.

בראשיתה של המאה העשרים, בטרם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, כתב הסופר האוסטרי מיירניק את גירסתו לספור הגולם. בספור 'הגולם' שלו, המפגש של גיבור הספור עם הגולם מאפשר לגבור להתמיר את הכוחות הגלמיים-ציליים שהגולם משקף לו מנפשו שלו, כדי לעבור תהליך של התפתחות נפשית שמכלילה בו את ניגודי הטוב והרע. הגולם משרת את תהליך ההתפתחות הרוחנית שלו. אולם באמצעותה של המאה העשרים, בעיצומן של שתי מלחמות עולם, נכתב המיתוס של טולקין, שכבר אין בו האמונה (התמימה?) בשאיפה הנצחית לטוב, בתהליך של היחיד בינו לבין עצמו. גם אין בו את האמונה (התמימה?) של האלכימאים בדבר האפשרות להתמיר את הרע לשרות הטוב. הוא מפוכח דיו לזהות את עוצמות הרוע האינסופיים (האינסופיות שייכת לרוע ולא לאריכות חיי האדם, מסתבר), לזהות שעוצמות טוטליות של רוע דמוני (הרי זה הדרקון הקדמון שהגבור חייב מאז ומעולם לנצח!) לא ניתן לשנות אלא יש להשמיד, ולהכיר שמול כוחות הרוע הדמוניים חייבים בעיקר במאבק אקטיבי וקולקטיבי של הישרדות. ואם תוך כדי כך שומר הגבור על צלם אנוש ואחוות אנוש ומתפתחים בו כוחות פנימיים במסע זה, שהינו מסע חניכה לחיים – הרי זו הטבעת האמיתית (במשמעות הסמלית) שהוא זוכה לה. שהרי הטבעת (הקונקרטית) עצמה לא משמשת לפרודו ככוח פלאים שמסייע לו במשימתו (בהשוואה לקמע 'אוריין' שב'ספור שאינו נגמר' של מיכאל אנדה. שם הגבור נאבק נגד כוחות השמדה איומים, והוא מקבל את 'אוריין', חפץ בעל כוחות-על, שמסמל את השלמות והלכידות הנפשית, שהוא זקוק להן כדי למלא את משימתו. הקמע 'אוריין', כמו הטבעת, הוא מוזהב ובעל צורה מעגלית).

אבל יש גם טבעות אחרות. טבעות שמתעתעות בנו להאמין שהן טבעות של שלמות רוחנית קדושה, כאשר בשם אותה שלמות מקודשת הן מכורות לכוחות השליטה והכוחנות, ובסופו של דבר, לכוחות הרוע וההרס. כאלה הן אותן דתות שמעדיפות את העקרון האלוהי על פני הקיום האנושי. אלה שיוצאות למסעות צלב כנגד הכופרים למיניהם, ומחסלים את כל השונה מהם, ובו בזמן את האנושי שבקרבתם הם. אכן, כוחות הצל מבצבצים ומאיימים לפרוץ אפילו מתוכי הקדושה. כי גם הקדושה עשויה להיות ה"שלמות המכילה את התרמית".

אבל בל נטעה לחשוב שהסכנות אורבות רק מהרע הקולקטיבי-החברתי, בדמות הפאשיזם הכריזמטי או הפונדמנטליזם הדתי באשר הוא. הרע שמאיים להשתמש לצרכיו בכוחות העל, ובכלל להשתמש ברע לצרכיו, באופן שמשחית אותו והורס את זולתו - מאיים לפרוץ בתוך כל מי שקרוב לשררה. מאיים על כל מי שתפקידו מעניק לו כוח. על כל מי שטובות ההנאה הציבוריים קרובות לצלחתו. וכן על כל מי שעונד את טבעת הזהב של מחויבות הנישואין, והוא רומס את משמעותה כשיש לו עמדת כוח אלימה על בני משפחתו. ואולי הרע עשוי להתנפל על כל אחד מאתנו בחיים הקטנים והביתיים שלו. המיתוס של טולקין לא מדבר על ממלכת שרים, קוסמים והוביטים מארץ דמיונית, ושדוברים בשפה זרה. הוא מדבר עלינו.

¹כתביו הפילוסופיים של פילון. מבחר ערוך בידי יוחנן לוי. עברית יהושע עמיר. ירושלים: מאגנס. 1987. ע'
